

איתי ליפשיץ — תלמיד המכון*

תעניות הצרות בזמן הזה

הקדמה

מטרת המאמר להאיר פן בהלכות תעניות הצרות בענין עצם גזירת התענית ומצות התרועה.

עדים אנו לתמורות בהלכות אלו במשך הדורות.¹ תמורות אלו מורות שבכל דור מצאו מורי ההוראה את הדרך להיתלות ולהתעלות במצוה זו. הרמב"ם עמד בראש הלכות תעניות על משמעות קיום ואי קיום המצוה עד כדי ראיתה כמרכיב המרכזי בהבנת פרשת הברכות והקללות "ודבר זה מדרכי התשובה... וזה הוא שיגרום להסיר הצרה מעליהם". (הלכות תעניות פרק א' הלכ' ב').

א.

בריש סימן תקע"ו תמה המגן אברהם: "למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה, ואעפ"י שאין תענית צבור בבבל מ"מ הלא מדאורייתא מצוה לתקוע בלא תענית". בגמ' הוזכר דין זה שאין תענית צבור בבבל במסכת פסחים ובמסכת תענית. במסכת פסחים² נלמד דין מלאכה בין השמשות בתשעה באב מדין תענית צבור. לדעת שמואל אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. במסכת תענית² ביחיד שקבל על עצמו תענית, וחוששים שחומרת תעניתו כת"צ ואסור

* נכתב לעילוי נשמת הסופר ר' שלמה אשכנזי ז"ל.

1 עיין גמ' ר"ה כ"ז ע"א. אוצר הגאונים ר"ה כ"ז ע"ב, שם תענית ט"ו ע"ב. בחקופת הראשונים — מרדכי רפ"ק דב"ב בשם האו"ז, וברשב"א חלק א' סי' שע"ז, וסי' תכ"ד. בשו"ת הרשב"ש סי' שפ"ה. בשו"ת מהרשד"ם חלק יו"ד סי' קצ"ג. הרדב"ז בחלק ב' סימן תרס"ז. ובדורות האחרונים עסקו בכך שו"ת משפטי צדק, שו"ת קול גדול, שו"ת הלכות קטנות ובספר פרי האדמה.

א1 דף נ"ד ע"ב.

2 דף י"א ע"ב, י"ב ע"ב.

בנעילת הסנדל. ואומרת הגמ' דבי רב אשי נפקי כי אורחייהו סברי כי הא דאמר שמואל אין ת"צ בכל אלא וכו'.

הגמ' הביאה דין זה בקשר לחומרת התענית, וכך פירש רש"י³ "אין חומר ת"צ נוהג בו לאכול מבעוד יום וליאסר במלאכה". וכן⁴ "דליאסר בנעילת הסנדל ובכל הני".

בטעם הדבר פירש רש"י "הואיל ואין צריכין לגשמים, אם גוזרים על דבר אחר אין חומר תענית צבור נוהג בו". מדבריו משמע שהלכה זו נאמרה רק במקום שא"צ לגשמים. הראב"ד⁵ פירש שדין זה קשור לתנאי החיים והאקלים הקשים שבבבל המקשים על התענית והאיסורים הכרוכים בה.

ברור שהמג"א לא קבל טעמים אלה, משום שלפי זה אין זיקה בין מצות התקיעה בימינו לבין ההלכה שאין תענית צבור בבבל.

הרמב"ן⁶ פירש שכיון שדיינים שלהם הדיוטות הם, ולא היה להם נשיא שתהא גזירתו קיימת על כל ישראל, לכן כל תעניות שמתענין בבבל אינן אלא כתענית יחיד, ולכך צריך גם קבלת התענית של כל אחד ואחד בפני עצמו.

כדי להבין את דברי המג"א יש לראות גם את דברי הרמב"ן על שיטת רש"י. הרמב"ן מאריך להוכיח שלא ייתכן לומר שבשאר הצרות לא נוהגים חומרות התעניות של ז' תעניות אחרונות של גשמים. הוא מוכיח זאת מסברא ומהירושלמי, ומסיים כך: "כל היכא דתנן מתריעין מפסיקים⁷ בהם ונוהגים בחומר שבע אחרונות של גשמים". העולה מדבריו שדין ההתרעה בתעניות צמוד לתעניות בהם מפסיקים מבעו"י, ונוהגים בכל חומר התעניות. ואומר המג"א, שכיון שחז"ל צירפו התקיעות דוקא עם תעניות חמורות, ומאחר שאין ת"צ נוהגת בבבל, היה מקום לומר שאין תקיעה בתענית צבור בחו"ל. ועל זה שואל המג"א הלא מדאורייתא מצוה לתקוע גם בלא תענית.

וניתן להבין את כוונת דבריו בשני אופנים:

א. גם בימינו אפילו במקום שאין מתענים כלל יש מקום לקיום המצוה דאורייתא.
ב. במקום שמתענים בימינו אף שאינה תענית חמורה, מצוה להריע לקיים המצוה דאורייתא. כלומר, אף שחז"ל תקנו תעניות חמורות ביחד עם התרועה, בימינו שאין תעניות חמורות אין זה מעכב את התרועה.

האפשרות השניה מפורשת בדברי הרמב"ן⁸: "ומן הטעם הזה נלמוד שלא אמרו בקולא זו (דאין תענית צבור בבבל), אלא שלא יאסרו במלאכה וענויים הללו, אבל לענין תפלות מתפללין כ"ד ברכות בחו"ל ומתריעין ויש להם נעילה כמ"ש למעלה דלענין אפושי רחמי לא גרעי".

3 בפסחים, ד"ה אין ת"צ בבבל.

4 בתענית.

5 הובא בדברי הרמב"ן לקמן.

6 בחידושי לתענית דף י"א.

7 מפסיקין מבעוד יום.

8 שם בחידושי לתענית.

9 בגמ' ר"ה דף כ"ז ע"א רב פפא בר שמואל סבר למעבד עובדא כמתניתין, דהינו לתקוע לפי המשנה. אם מתפרשת הסוגיא על תענית ולא על ר"ה, כפי הנראה מסידור הגמ', הרי ראייה לרמב"ן. אמנם רב פפא

מ"מ מצאנו חידוש בדברי הרמב"ן והמג"א שהלך בעקבותיו. רבנן תקנו תעניות וכוזה "מסגרו" את מצוה התורה של לזעוק ולהריע בתבנית מסוימת של תעניות. כשפסקו שבבבל אין מקיימים את כל דיני התעניות שבארץ ישראל, לא בטלו, כאמור, את כל דיני התענית, אלא יצרו תבנית חדשה לקיום המצוה דאורייתא. כיון שכל מטרת חכמים היתה להוסיף תענית בצד מצות התורה, אין כל סיבה לביטול המצוה דאורייתא.

אמנם לפ"ז תמוהים דברי ערוך השולחן שת"ר קושית המג"א וז"ל: "דאנן סוברים כרש"י והטור שהתקיעות הם בסוף כל ברכה וברכה מהשש ברכות הנוספות... וכיון שאין תענית ציבור בחו"ל וממילא דליכא הני שש ברכות הנוספות ואין מקום לתקוע. ואע"ג דהברכות וודאי הם מדרבנן והתרעה הוה דאורייתא, מ"מ כיון דתיקון רבנן באיזה מקום לתקוע ממילא דכשאינן זה המקום א"א לתקוע דבשב ואל תעשה יכולין לעשות בכה"ג", ע"כ.

וקשה שהרי הטור ושו"ע פסקו לומר כ"ד ברכות, ושיטת הרמב"ן שאין דין ת"צ בחו"ל פוגע בהוספת שש ברכות. ועוד, שבעיקר סברתו ראינו שבבבל תקעו על-אף שהתקנה הראשונה קבעה לתקוע דוקא בתענית צבור.

גם דברי הר"ן מחזקים מגמה זו במה שכתב¹¹ גבי תענית על עיר שהקיפה עכו"ם וכיוצא באלו התעניות. במשנה נאמר שמתריעין מיד. וכתב הר"ן כיון שסכנתם בכל יום ויום היא, והצלחם צריכה שתהא נחפזת מאד, ומ"מ מתריעין עליהם בכל יום ויום.

הבעיה היא, שמחד גיסא א"א להתענות כרגיל ב'ה'ב', אך מאידא גיסא א"א להתענות בכל יום ויום, שאין כח בידי הציבור. לכך ניתקו התרועה מהתענית ומריעין בכל יום ויום אף בלא תענית. וסיבת הדבר נראה מהאי טעמא דלעיל, שמצות התרועה היא מדאורייתא ונוהגת גם אם אינה משתלבת בתקנת התענית¹².

כזה נראה לישב קושית הצפנת פענח שהרמב"ם פסק¹³ גבי תעניות הצבור וז"ל "בכל מקום אין צועקין ולא מתריעין בשבת כמו שאמרנו". והקשה הצ"פ, שהרי תעניות אלו גוזרין בב' ה' ב' דוקא, וע"ש שהעמיק בזה. ולפי דברינו הרי המצוה מדאורייתא היא לזעוק ולהריע ולזה אין שעור כלל, רק שרבנן תקנו ב' ה' ב' לתעניות, לכך צריך הרמב"ם לומר שאין עושיין כן בשבת.

בר שמואל אינו בנו של שמואל הסובר דאין ת"צ בבבל, אך הוא מאוחר יותר, ומסתבר שדין זה כבר פשט בבבל, ואעפ"כ סבר רב פפא לתקוע.

10 בתשובת צ"ח אליעזר חלק י"א סי' י"ז נימק באריכות מדוע אין לתקוע בזה"ז בחצוצרות ליד הכתל המערבי, ולא סמך דבריו על כך שאין בימינו סדרי תעניות כתיקונם, לכך נראה שהוא מסכים לעקרן הנ"ל.

11 תענית רפ"ג דף ה' מדפי הרי"ף.

12 בספר פרי האדמה מביא מספר שולחן מלכים "שאם הדבר נחפז ואין פנאי להתריע בסדר הזה נראה דאין גוזרין בו תעניות, שאין ציבור יכולין להתענות בכל יום ויום. אלא מתריעין בכל יום ובכל תפילה ובפה". איני יודע אם אמרו בדעת הרי"ן, ומ"מ דברי הרי"ן לא נראין כן.

13 פרק ב' ה' ב'.

ייתכן שיהיה עפ"ז נפק"מ לימינו. ראיתי בספר פלגי מים שכתב¹⁴ "ונראה ללמד זכות על על הב"ד שלא ראינו שמכריזין בזה"ז כדינא דגמ'. כיון דרבו אלו שקיום התורה אצלם הוא רק בבחינת מלומדה והם בודאי לא יקבלו זה.. וגם דכל אחד פוסל בית דינו של חברו... וכשם שמצוה לומר דבר הנשמע... ואין גוזרין גזירה על הציבור וכו'...".¹⁵ אם מתברר שהמעכב העיקרי הוא התענית שבזה אין הציבור יכולין לעמוד, הרי שהתקנה דרבנן גורמת שבאי קיומה בטלה המצוה דאוריתא. וראינו לעיל גם מתקנת חכמי בבל, גם מדברי הר"ן, וכן מדברי המג"א, שחז"ל ראו במצוה דאוריתא את הדבר העיקרי שאינו מתבטל מפני אופי הקיום של המצוה דרבנן.

ב.

מסכת ר"ה פ"ג מש' ד':

"בתעניות בשל זכרים כפופים ופיהם מצופה כסף ושתי חצוצרות באמצע, שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות".

ובגמ' שם "רב פפא בר שמואל סבר למיעבד עובדא כמתניתין. אמר ליה רבא, לא אמרו אלא במקדש. תניא נמי הכי במה דברים אמורים במקדש אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר מקום שיש שופר אין חצוצרות וכן הנהיג ר' חלפתא בציפורי וכו'... וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית בלבד, מאי קרא דכתיב בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'".

הרו"ה¹ פסק כאותה ברייתא שבגבולין תוקעין רק בחצוצרות. ותמה על מה שראה בתשובת הגאונים שבתעניות נהגו לתקוע בשופר.

הראשונים הקשו מהגמ' בתענית² "במה מתריעין בשופרות", שם מסקנת הגמ' היא שלכ"ע מתריעין בשופרות.

הר"ן³ הביא דעת הראב"ד שבתקיעה שבסוף כל ברכה מהשש ברכות תוקעים בחצוצרות, ובשופר מתריעין כשמרכים בתפילה ובתחנונים.

הרמב"ן בחידושו סבור שהגמ' בתענית מדברת בתקיעה במקדש ששם יש גם שופרות,

14 עמ' כ"א הערה 62.

15 מצד טעמו השני, שכל אחד פוסל בית דינו של חברו, הרי זה "מצריך תענית" בפנ"ע, שהיא צרה גדולה הבאה עלינו. ובעיקר הדבר, אם הבי"ד פטור מלגזור על הצבור כתב בספר פרי האדמה¹⁶ שחייבים לגזור, ובשו"ת שואל נשאל¹⁷ כתב "דחוק מוטל על הבי"ד לגזור תענית ולהודיע ברכים. ואם מצד שיש פורשים מן הצבור בזה"ז בעוה"ר, דבר שיש בו כח בי"ד יעשו כפי מה שהורשו, ואין בי"ד נתפשין במה שאין בהם כח בו, רק יש להודיע בציבור שהוא חייב מן הדין, ומי שאינו מתענה הוא פורש מדרכי צבור". ויתכן שבזמנו היו הצמים רבים והפורשים מעטים.

1 דף ו' ע"א בדפי הרי"ף.

2 י"ד ע"א.

3 ר"ה דף ו' ע"א מדפי הרי"ף.

4 תענית דף י"ד.

א"נ שלא הקפידו לקרוא לחצוצרות שופרות, וכתב עוד שבירושלמי⁵ נראה שהם סוכרים דתקיעה דתענית בשופרות ממש היא, וזה עולה בקנה אחד עם דברי הגאונים בתשובה שהביא הרז"ה.

ביישוב הסוגיות אומר הרמב"ן במלחמות שמקור הגאונים בתשובתם הם דברי הבבלי בתענית "במה מתריעין רב יהודה אמר בשופרות", וכן בירושלמי תענית. וכך סדר הדברים: הברייתא בר"ה "אבל כגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר וכו'" מדברת דוקא על עת מלחמה. המשנה "שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות" מדברת בביהמ"ק דוקא, ובתעניות שבגבולין תוקעין בשופרות בלבד. טעם הדבר:

א. חצוצרות המפורשות בקרא הם דוקא למלחמה, משם למדנו לשאר צרות אבל דוקא כעין מלחמה שהיא כנופיא דכל ישראל, וכן תעניות שבמקדש שהתקיעה שם היא עבור כל ישראל. יוצא שהלימוד לכל צרה שלא תבוא על הצבור הוא רק לעצם החיוב בהתרעה, אבל לגבי אופן ההתרעה מתריעין בשופר כמו בראש השנה.

ב. כיון שהתורה לא הקפידה על חצוצרות רק במלחמה, נהגו לתקוע בתעניות בשופרות ולמה בקרנות? לומר נחשבנו כאילו גועים כבהמה לפניך⁶.

הרמב"ם בהלכות תעניות בפרק א' מביא את המצוה לתקוע בחצוצרות בלבד ובמקדש בחצוצרות ושופרות. ובפרק ב' אין הזכרה מפורשת של החצוצרות, אלא מתי "מתריעין". והנה בפרק א' הל' ו' כתב: "אין גוזרין תענית על הציבור לא בשבתות ולא בימים טובים וכן אין תוקעין בהם לא בשופר ולא בחצוצרות".

בצפנת פענח פירש מה שהיו תוקעין בשש ברכות הוה בחצוצרות ומה שהיו תוקעין בלא ברכות הוה בשופרות. וזה מה דר"ל בתענית דף ט"ז תוקעין בקרנות. וזו שיטת הראב"ד. והר"י קאפח פירש שבאמת דעת הרמב"ם כדעת הרשב"א⁷. גם לפירוש זה מובן מה שהזכיר הרמב"ם גם שופרות וגם חצוצרות. והוסיף לבאר שיש חצוצרות העשויות מן הקרן ואפשר שסמכו עליו משום חצוצרה, שדין חצוצרות מן הכסף הוא דוקא על הקרן או בהקהיל משה את הקהל, אבל חצוצרות הללו יכולין להיות מן הקרן או משאר מתכות.

מ"מ פשטות דברי הרמב"ם בקיום המצוה דאורייתא הוא דוקא בחצוצרות. וחיזוק להבנה זו נראה מדברי הספרי זוטא⁸. "והרעותם בחצוצרות — לא בשופרות"⁹.

אין ספק שהספרי זוטא הנ"ל עמד לפני הרמב"ם בניסוח הלכות אלו. הרשב"א ההולך בשיטת הרמב"ן הזכיר מנהג צרפת עפ"י השיטות הסוברות שהמצוה מדאורייתא היא בחצוצרות דוקא. וז"ל "כיון שבתעניות מריעין רק בחצוצרות נהגו שלא לתקוע לעולם בתענית צבור כיון שאין לנו חצוצרות". לפי שיטה זו משמע שאין לנו הידע להתקין חצוצרות והמצוה בחצוצרות היא דוקא בחצוצרות מסוימות.

5 ר"ה פ"ג ה"ד ובתענית פ"ב ה"א.

6 עפ"י הירושלמי דלעיל.

7 דלקמן.

8 פיסקא י' אות ט'.

9 עיין לקמן שהרמב"ם ראה מקור זה כמחייב לעומת הספרי שמביא מחלוקת תנאים בענין מצוה זו. וכן לשונו מגדרי המצוה מועתק מדברי הספרי זוטא.

ובשו"ת אגרות משה¹⁰ הסביר דעתם שחייכים לתקוע דוקא בחצוצרות שנעשו לתקוע בהם במקדש, וכזה יישב דברי ה"ה בריש הלכות תעניות. גם מה שכלל הרמב"ם בספר המצוות את מצוות התקיעה שעל הקרבנות והתקיעה על הצרות במצוה אחת, זה משום ששתי מצוות אלו שייכות לחצוצרות שנעשו לתקוע בהן במקדש דוקא, ולכן יש לחושבן במצוה אחת. הציץ אליעזר הזכיר בשיטה זו גם את ספר החינוך ויעב"ץ במור וקציעה וערה"ש, אלא שפשט דברי הרמב"ם בהלכות לא משמע כן. שיטת הרשב"א היא ששני המקורות אינם כדוקא. מה שנאמר בברייתא "מקום שיש חצוצרות אין שופר" אין הכוונה שכתעניות תוקעים דוקא בחצוצרות ולא בשופר. החידוש הוא שאם תוקעים בחצוצרות אין תוקעים בצידה בשופר כבמקדש. לדבריו אפשר לתקוע או בשופר או בחצוצרות. וכך הוא מסביר את הירושלמי¹² כשהקשו ויתקעון קומי בחצוצרות, דהיינו בנוסף לשופר, אך אין הכוונה שיתקעו דוקא בחצוצרות ולא בשופר. ומסיים הרשב"א שם וז"ל "ומעתה בגבולין שהתקיעו¹³ בשופר שהוא יותר מצוי, הרשות בידן ובלבד שלא יביאו שם חצוצרות.

נמצאנו למדים שלוש שיטות בראשונים:

להראב"ד — תקיעות דמצוה הן דקא בחצוצרות הן במקדש הן בגבולין¹⁴, וכן פשט דברי הרמב"ם.

להרמב"ן — במקדש תוקעים בחצוצרות ובגבולין — כתעניות בשופרות, ובמלחמה בחצוצרות.

להרשב"א — במקדש בחצוצרות, ובגבולין בזה או בזה. ומ"מ משמע מהראשונים שגם התקיעה בשופרות היא בכלל המצוה דאוריתא ד"על הצר הצורר אתכם".

ולענין הלכה ראיתי בספר ציץ אליעזר שנשאל אודות התקיעה בעת צרה, והשיב שם לענין חצוצרות, כיון שהמחבר והרמ"א לא פסקו תקיעה בחצוצרות, אין ספק שלכך לא חשו לזה כל הדורות. ובדעת הב"י אומר שם שפסק כר"ן והרמב"ן. והוא מסיים "הרי לנו הכרעה ברורה של מרן הב"י ז"ל דלא רק זאת דבגבולין לא בעינן דוקא חצוצרות וסגי גם בשופר (שיטת הרשב"א וה"ה), אלא אדרבא עוד לאידך גיסא, דבגבולין אין תוקעין אלא בשופרות ולא בחצוצרות, ורק בתענית שבמקדש שהיה במעמד כל ישראל הוא דהיו תוקעין בחצוצרות". (שיטת הרמב"ן)

נראה לענ"ד שגם הגאון בעל הציץ אליעזר יודה בענין מלחמה, שלגביו לא נשאל, שגם בזה"ז התקיעה יכולה להיות בחצוצרות כדברי הראשונים הנ"ל שגופא דקרא במלחמה קא עסיק.

10 חלק או"ח א' סימן קס"ט.

11 חידושים על מס' ר"ה כ"ז ע"א.

12 מס' ר"ה פ"ג ה"ד.

13 יש דפוסים שכתוב "שהנהיגו".

14 לשיטה זו ראינו שלפי מנהג צרפת המוכא ברשב"א אין מריעין היום בתענית כלל כיון שאין לנו חצוצרות היום.

יש לרון עוד בענין התעניות, במה שאמר במסקנתו שבגבולין אין תוקעין אלא בשופרות. ד"האיסור" הזה יצא לו מדברי הראשונים במה שאמרו שמהפסוק למדנו שחצוצרות שייך בכינופיא דכל ישראל כמלחמה, אמנם בתעניות שבמקדש אין פסוק המחייב חצוצרות, אלא מאחר שלמדו שהפסוק "על הצר הצורר אתכם" עוסק בכל צרה של"ת עליהם, אמרו שבמקדש שהוא כינופיא דכל ישראל יתקעו בחצוצרות כמלחמה, ובגבולין שאינו כינופיא דכל ישראל — בשופרות.

לפ"ז אין כאן דין מיוחד במקדש כמו בתקיעות של הקרבנות שהם מצוה מיוחדת למקדש. הדין המיוחד במקדש הוא שכשתוקעים בחצוצרות תוקעים גם בשופרות, כמו שנאמר בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ד'. ובמקדש גופא, שכתבו הראשונים הנ"ל שהוא במעמד כל ישראל, וזהו כינופיא דכל ישראל, לא מצאנו שיש מצות עליה לרגל בזמן תעניות הצרות, אלא צ"ל שתקיעות שבמקדש הן תקיעות של כל ישראל, כיון שאינם תקיעות השייכות לאנשי ירושלים בלבד. הן תקיעות בשם כל ישראל ובמעמד כל ישראל הוא לאו דוקא¹⁶. וכמו דכמלחמה גם אם אין גיוס כללי של כל ישראל מריעין בחצוצרות כיון שכל ישראל בסכנה, כך גם במקדש. אם נכונים הדברים, הרי שגם בתעניות שבגבולין, אם ישנה צרה שהיא נוגעת לכל העם כולו, הרי שסיבת התרועה היא צרתו הכללית של העם, ויתכן שגם זה בכלל כינופיא דכל ישראל. ומ"מ גם אם נאמר שאנשי עיר מסוימת נחשבים ככינופיא דאותה עיר ולא של כל ישראל, יתכן וליד הכתל המערבי תחשב התקיעה תקיעה ציבורית ככינופיא דכל ישראל.¹⁷

ג. תענית מתוך קבלת היחידים

במציאות שלנו, בה אין לנו גזירות של ביי"ד על תעניות הצבור, מתעוררת השאלה האם יש כח ביד הציבור, בחינת "איתערותא דלתתא" לקבל על עצמם תעניות. האם בדרך זו יוכל הציבור לקיים את מצוות התורה לזעוק ולהריע לפני ה' בכל עת צרה שלא תבוא על הצבור. נראה לי שפתח לעיון בסוגיא זו מצאתי בדברי הראבי"ה שהביא הטור. אביו ורבו של

15 חלק י"א סימן ט"ז.

16 יתכן שיש קשר בין ביטוי זה של מעמד כל ישראל למעמדות שבמקדש שהם נציגיו של עם ישראל במקדש.

17 עיין בנצי"ב בפירושו על ספרי שהקשה מאן לימא לן דאי לא היה כינופיא דכל ישראל לא היה חצוצרות ומנא לן לעקור מקרא מלא בחצוצרות.

והקשה עוד ממלחמות ישראל וממכה מהלכת שהיא צרת כל ישראל. וחירץ שחצוצרות בכיהמ"ק והמלחמה הוא משום לפני ה', דבמלחמה איתא שברי לוחות ע"ש. ולדברינו שכינופיא דכל ישראל הוא צרת כלל העם, צ"ל בצרה מהלכת מריעים כולם רק משום דין הסביבות ולא משום שעכשיו יש צרה לכל ישראל.

הראבי"ה תמהו על מה סמכו הראשונים שמתפלל ש"צ עננו בין גואל לרופא כשמתפללים על גזירה או על כל צרה שלא תבוא עליהם. וכן למה קורין ויחל דכחידים דמו. מקור הדברים הוא עפ"י הגמ' במסכת תענית – שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא היכי נעביד כחידים דמינן או כרבים דמינן כחידים דמינן ובשומע תפילה או כרבים דמינן ובברכת השנים, שלחו להן כחידים דמיתו ובשומע תפילה ... והלכתא בשומע תפילה.

מסקנת הסוגיא היא שקהל מסוים נחשבים בצרתם הפרטית כחידים. ואמנם נחלקו הראשונים בתעניות בה"ב שבחשון ואייר האם נחשבים כחידים כ"צ' כיון שנהגו בהם כל קהילות ישראל, או שמא כתענית יחיד כיון דאיכא דעביד להו ואיכא דלא עביד להו ולאוו חובה נינהו⁵.

עכ"פ קשה, בתעניות שוודאי לא שייכות בכל תפוצות ישראל, כגון תענית הקהל על צרה שלהם, כיצד דנים בה דין תענית ציבור, והרי כחידים דמו. תירץ הרא"ש – דנהי דכחידים דמו לענין שאלה, היינו טעמא דמפרש בירושלמי שאין לשנות ממטבע ברכה, דסדר י"ח ברכות תיקון נביאים הן ואין לשנות בהן, אבל קהל המקבלין עליהם תענית ודאי רבים מיקרו ויכולין לקבוע ברכה. צריך להבין מה תירץ הרא"ש, כיון שגם בתפילת התענית אנו משנים ממטבע ברכה דסדר י"ח ברכות, וא"כ מה לי שינוי בשאלת הגשמים מה לי שינוי דברכת התענית. ועוד קשה, שאם חילק הרא"ש בין שאלת גשמים לתענית, הרי הירושלמי הנזכר בדברי הרא"ש דן במפורש בתעניתם של בני נינוה ולא בשאלת הגשמים. וגם בירושלמי שם פסק להם רבי שאין לשנות מטבעה של תפילה.

הדרך המקובלת להבין דברי הרא"ש היא, שהוא מחלק בין שינוי לשון התפילה לבין תוספת בתפילה. בשאלת גשמים אחרי ניסן יש שינוי נוסח התפילה, לעומת זאת באמירת עננו בין גואל לרופא אין שינוי אלא תוספת.

סברא זו הובאה בהגהת מרדכי ישן. וז"ל "והך דבני נינוה הוי משום שתקנו חכמים להזכיר טל ולא מטר וגשם, והם היו צריכים למטר, אמר להם שלא ישנו ממטבע של תפילה לומר בהזכרה מוריד הגשם ובשאלה תן מטר. וכן משמע, שלא אמר להם ובלבד שלא תוסיפו, אבל אמר להם שלא ישנו מטבע התפילה".

אפשר שזהו מקור הדין שכתב מהרי"ל, אם יסכימו הקהל להתענות בה"ב או יותר או פחות לא קורין בבקר כי אם פרשת השבוע ולערב קורין ויחל, אבל אם קבעו תענית בימי אגד"ו קורין ויחל גם בשחר. הרי שחילק בין תוספת בתפילה לבין שינוי בתפילה. מדברי הבי"ה נראה שלא תלה את דין קריאת התורה בתענית בסברא הנ"ל, שכן בדבריו שם הביא בחדא מחתא את תשובת רב שר שלום גאון שפסק לקרוא בויחל גם בשני וחמישי וגם את הגהת המרדכי הנ"ל המחלק בין תוספת לשינוי.

ומ"מ גם הראבי"ה וגם המרדכי לא הסתפקו בהבדל הטכני שבין שאלת גשמים ותפילת עננו. עיקר שאלת הראבי"ה היתה במהות המושג תענית ציבור, דמשמע להם מסוגית הגמ' שציבור המקבל ע"ע תענית הוי תענית יחיד. ושאלתו על קריאת התורה מבוססת על התוספתא אין קורין בתורה בתענית יחיד. ותשובתם נוגעת במהותה של תענית ציבור. ראשית שהנחת הראבי"ה אינה נכונה, כלשון הרא"ש קהל המקבלים עליהם תענית וראי רבים מקרו. ובמרדכי כתב שכל מושג תענית יחיד שייך בצרה פרטית של אדם כגון חולה בתוך ביתו וכיו"ב, כי לקהל או לקהלות לא קרי בתוספתא תענית יחיד.

לפ"ז המושג יחידים שמופיע אצל רבי והמושג תענית יחיד אינם מושגים חופפים. וכאן מקומו של החילוק שהוזכר לעיל שרבי קורא יחידים לציבור הבא לשנות את תפילת הציבור. אמנם ייתכן שכוונת הרא"ש בתרצו שיש הבדל אחר בין שאלת גשמים לתפילת התענית. בשאלת גשמים אין לקהילה המבקשת גשם מעמד שונה משאר ישראל, ואם משנים מתפילת הכלל הוו כיחידים ביחס לכלל. בתפילת תעניות קדמה לתפילתם קבלת תענית. קבלת התענית מקנה לקהל המתענה מעמד שונה מכלל ישראל, כיון שהם שרויים בתענית ציבור. ממילא תפילתם אינה שינוי ממטבע שטבעו חכמים להפך, זהו מטבע שטבעו חכמים למי שנמצא בתענית צבור. והבנה זו מדויקת בדברי הרא"ש שלא הזכיר כמרדכי את הביטויים שינוי בתפילה והוספה בתפילה אלא "יכולין לקבוע ברכה". וגם הטור תפש לשונו "לענין קביעות ברכה צריך שיהיו עשרה".

מטבע לשון זו לקוחה לענ"ד מהסוגיא שבדף הקודם דף י"ג ע"ב. "וכי יחיד קובע ברכה לעצמו". מסקנת הגמ' שיחיד אינו קובע ברכה לעצמו וע"ז אמר הרא"ש שקהל שקיבלו על עצמם תענית הרי שבקבלתם יש להם דין ציבור לענין התענית וממילא קובעים ברכה לעצמם.

ומ"מ מה שאמר רבי לבני נינוה בירושלמי "לכו ועשו ובלבד שלא תשנו מטבעה של תפילה" היינו לגבי שאלת הגשמים ולא לגבי תפילת התענית. והראיה, שלדעת ר' יוסי, הסבור שאין לאומרה בשומע תפילה שואל הירושלמי היכן אומרה, ומתוך כשש שהוא מוסיף. נמצא שר' יוסי ראה בהוספת שאלת גשמים בשומע תפילה חריגה מצווי רבי שלא לשנות מטבעה של תפילה ואעפ"כ ברור לו שמוסיפים שש ברכות של תענית ואין בזה שינוי טביעה של תפילה.

העולה מדברי הראשונים, שקהל המקבלים עליהם תענית אינם כיחידים, אלא דין תעניתם כתענית ציבור. וזהו לכו"ע כשסיבת התענית היא אותם דברים שבי"ד גוזרים בהם תענית על הציבור, ואם קבלו ע"ע תענית לשוב בתשובה הוא מחלוקת ראשונים. כשמביא הב"י את דברי הרא"ש הוא כותב כל עשרה שמקבלים עליהם תענית יש לתעניתם דין ת"צ לכל דבר. אמנם כבר בטור דן האם צריכים שיהיו עשרה שמתענים בביהכ"נ, אך אין זו ראייה שדיבר בתענית שקיבלוה עשרה. יתכן שהטור מדבר בקבלוה הקהל ועדין צריכים עשרה בביהכ"נ. מ"מ לפי דברי הב"י הנ"ל גם עשרה שקבלו על עצמם תענית אומר ש"ץ עננו בין גואל לרופא וקורין בתורה.

בדברי ב"י אלו התחדשו שתי הלכות:

א. מספיק שיהיו עשרה כדי להחשיבם כציבור.

ב. התענית אינה בגזירת חכמים אלא בקבלת משותפת של היחידים על עצמם. אמנם החידוש השני ישן הוא. לגבי החלק ב', נזכר שבזה"ז (עפ"י שיטת הרמב"ן שהתקבלה בפוסקים) שאין תענית ציבור בכבל, אחת ההשלכות היא שהתענית באה בקבלת העם כיון שאין נשיא שכולם גרורים אחריו². לפ"ז החידוש הוא מעשי ולא מהותי. דהיינו שיזמת התענית היא של הקהל ולא דוקא של הב"ד.

בשור"ע¹ לא ניסח המחבר הלכה שענינה מציאת נתיב ליצירת תענית ציבור לעשרה בלבד, אלא פסק לדינא שעשרה מתענים בביהכ"נ יכולים לקרוא בתורה ולומר עננו. אפשר דסיבת הדבר היא שבמקום שהיתה סיבה לציבור להתענות קיבלוהו כל הקהל, ולא היה ענין לעשרה להתענות לבדם על צרת הציבור כולו. ובלבוש כתב במפורש שכל קהל של עשרה שמקבלים עליהם תענית — רבים אקרי. גם בשו"ת אורח משפט³ דייק מלשון הרא"ש שזה שכתב קהל שקבלו עליהם תענית היינו שהקבלה היא בשביל עסקי צבור. לפי דבריו אין קפידא שתהיה דוקא קבלת הקהל כולו, אלא שסיבת התענית לא תהיה צרת הפרט, וכו' פסק בשו"ת הר צבי⁴ וכתב דאין שיעור לצבור.

1. דעת ר' יוסי בירושלמי נדחתה מסיבה אחרת, ולא מפני שסבר שיוסיפו שש ברכות.
2. והרשב"א בתשובה ח"א ס' מ"ז ודאי רוח אחרת עמו שהוכיח מסוגיין שכיוון שלאחר שאין מבקשים גשמים אלא בשומע תפילה, ממילא אין להוסיף בתפילה שש ברכות דתענית. והוא דלא כהמרדכי ודלא כרא"ש.

שימוש למעשה בהלכה זו יש בו כדי לאפשר קיום תקנת חז"ל של תעניות. ולא זו בלבד אלא יתכן שתפילות אותו היום יש להם המעלה של תפילה בשעת צרה, שהרמב"ן בהשגות על ספר המצוות כותב שהיא מצוות עשה מן התורה. ואם יריעו בשופרות ייתכן ולחלק מהראשונים מקיימים מצוות עשה של לזעוק ולהריע בשעת הצרות.

ולסיום אביא מדברי הגראי"ה הרצוג¹ הנוגעים לענ"ד לזמננו אנו. שאלוהו לגבי קביעת תענית זכר לקדושי השואה עוד בזמן שהיתה קיימת סכנה לשארית הפליטה. וז"ל "מהראוי היה לגזור תענית על הצבור לכל שני וחמישי בכל שבוע. כל זמן שהגזירה קיימת... אלא אין גוזרין גזירה שרוב הצבור לא יקבלנה. נבוא ונחזק את ידי אלה המקבלים על עצמם תענית זה, שבאמת יש לו דין של תענית על גזירה ועל צרה שלא תבוא עלינו". ובצד החשש לאיסור של לא תתגודדו: — "שהתפילה בצבור מטעם החכמים המתענים תהיה מרוכזת במקום אחד... ולא לתא דלא תתגודדו. ומסתבר שבתי כנסת אחרים יעשו כמותם ותבוא עוד זכות הרבים על ידם... שהרי כל הישוב מודה שראוי להתענות ולהתפלל".

1 שו"ת היכל יצחק סימן ס"ב.